

MUSTAFA JAHIĆ
(Sarajevo)

RUKOPISNA ZBIRKA
KANTONALNOG ARHIVA TRAVNIK*

Sažetak

Zbirka rukopisa Kantonalnog arhiva u Travniku predstavlja značajan izvor za istraživanje pisane kulturne baštine Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima. U njoj se nalaze rukopisi djela na arapskom, turskom i perzijskom jeziku iz većine nauka koje su se izučavale u Osmanskom carstvu uključujući i Bosnu i Hercegovinu u vrijeme dok je bila dio toga carstva. Posebno je značajno da se među ovim rukopisima nalazi i nekoliko djela bosanskohercegovačkih autora koji su, također, pisali na spomenutim jezicima. Pored ovih rukopisa značajna su i djela drugih autora, jer i ona svjedoče o obrazovnim i naučnim aktivnostima Bošnjaka toga doba. Za istraživanje i izučavanje ovoga aspekta kulturnog naslijeđa Bosne i Hercegovine značajne su i bilješke o bosanskim prepisivačima nekih djela i bilješke na marginama ovih rukopisa, u kojima se navode podaci o bosanskim vlasnicima ili vakifima rukopisa i druge vrste bilježaka koje se odnose na Bosnu i Hercegovinu.

Navedena zbirka sadrži 121 kodeks u kojima se nalaze 224 djela. Od ovoga broja na arapskom jeziku napisana su 172 djela, na turskom 45, perzijskom tri, arapsko-tursko-perzijskom jedno, arapsko-perzijskom jedno i perzijsko-turskom jeziku dva djela. Među ovim rukopisima nalaze se djela iz kur'anskih naučnih disciplina, hadisa i hadiskih nauka, islamskog prava (fikha), islamske dogmatike, islamske neobavezne molitve – dove, etike i propovjedništva, islamskog misticizma,

* Ovaj rad je prezentiran na Naučnom skupu “Kulturno-historijski tokovi u Bosni od 15. do 19. stoljeća” održanom između 15-17. maja 2015. godine kojim je obilježeno 65 godina rada Orijentalnog instituta u Sarajevu.

logike, disputacije, gramatike/morfologije, gramatike/sintakse, leksikografije, stilistike i metrike, lijepe književnosti, matematike, astronomije, epistolografije i arhiva.

Ključne riječi: rukopisi, kulturna baština, bosanskohercegovački autori, kulturno naslijeđe Bosne i Hercegovine, orijentalni jezici.

Kulturna baština predstavljena u rukopisima na arapskom, turskom, perzijskom jeziku, koji se čuvaju u više biblioteka i sličnih kulturnih i naučnih ustanova u Bosni i Hercegovini, predstavlja značajan dio ukupnog kulturnog naslijeđa u svijetu na navedenim orijentalnim jezicima. Za nas je posebno važno što značajan dio ovoga naslijeđa predstavljaju djela bosanskohercegovačkih autora iz skoro svih naučnih oblasti koje su se izučavale u vrijeme kada su ova djela nastajala. Značajna su, naravno, i djela drugih autora, naročito ako su prepisana na našim prostorima, jer i ona svjedoče o obrazovnim i naučnim aktivnostima Bošnjaka toga vremena. Osim radova iz teoloških nauka, u ovim rukopisima nalaze se i djela iz matematike, astronomije, medicine, veterine, filozofije, logike, filologije, historije, geografije i drugih naučnih disciplina. U njima autori izlažu svoje ideje, misli, naučne spoznaje i iskustva iz navedenih i drugih nauka. Zahvaljujući tome ova su djela dugo vremena bila značajna literatura drugim autorima i služila kao udžbenici u medresama i drugim obrazovnim ustanovama. Zbog njihove naučne i kulturološke vrijednosti mnoga od njih danas su predmet prevođenja i naučnih studija mnogih istraživača.

U tom smislu i rukopisna zbirka Kantonalnog arhiva Travnik predstavlja jedan u nizu izvora za istraživanje ovoga aspekta kulturnog naslijeđa Bosne i Hercegovine, ali s obzirom na to da dosada nije kataloški obrađena manje je bila predmetom naučnih istraživanja.¹ Iako brojčano ne tako velika, navedena zbirka značajno obogaćuje ovaj segment bosanskohercegovačkog kulturnog naslijeđa. Posebnu vrijednost zbirke čini nekoliko rukopisa djela bosanskih autora, zatim rukopisi djela koja se rijetko mogu naći u drugim biblioteka i sličnim institucijama u svijetu, posebno djela koja se ne nalaze u bosanskohercegovačkim bibliotekama i drugim sličnim ustanovama. Za istraživanje bosanskohercegovačkog kulturnog naslijeđa značajne su i bilješke o bosanskim prepisivačima nekih djela

¹ Nadamo se da će skoro objavljivanje kataloga ovih rukopisa potaći ovakva istraživanja. Međutim, i pored toga, Muhamed Ždralović je istraživao bošnjačke prepisivače ove zbirke i svoje rezultate objavio u djelu: *Bosansko-hercegovački prepisivači djela u arabičkim rukopisima*. I-II. Sarajevo, 1988.

** Pred sami izlazak našeg časopisa iz štampe, pojavilo se i najavljeno izdanje: M. Jahić, *Katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa*, Kantonalni arhiv Travnik i Al-Furqan, Fondacija za islamsko naslijeđe, London-Travnik, 2015.

i bilješke u kojima se navode podaci o bosanskim vlasnicima ili vakifima nekih rukopisa, a te bilješke se nalaze i u rukopisima ove zbirke.

Rukopisna zbirka Kantonalnog arhiva Travnik sadrži 121 kodeks u kojima se nalaze 224 djela. Od ovoga broja na arapskom jeziku napisana su 172 djela, na turskom 45, perzijskom tri, arapsko-tursko-perzijskom jedno, arapsko-perzijskom jedno i perzijsko-turskom jeziku dva djela. Među njima 31 djelo se ponavlja.

Među ovim rukopisima, iz kur'anskih naučnih disciplina nalazi se 14 djela, hadisa i hadiskih nauka 7, islamskog prava (fikha) 50, islamske dogmatike 22, islamske neobavezne molitve – dove 6, etike i propovjedništva 12, islamskog misticizma 4, logike 13, disputacije 9, gramatike/morfologije 20, gramatike/sintakse 35, leksikografije 5, stilistike i metrike 8, lijepe književnosti 13, matematike jedno, astronomije tri, epistolografije jedno i arhiva jedno.

RUKOPISI DJELA IZ ISLAMSKIH NAUKA

Od ukupnog broja rukopisa iz kur'anskih nauka 13 djela su na arapskom jeziku i jedno djelo na turskom jeziku. Među njima nalaze se kraći izbori iz komentara Kur'ana Abū al-Layṭa al-Samarqandīja, umro 373/983. godine, al-Bayḍāwīja, umro 685/1286. godine, al-Zamaḥṣārīja, umro 538/1144. godine, al-Bağawīja, umro 516/1122. godine i dva različita komentara 30. džuz'a (dijela) Kur'ana nepoznatih autora.

Među ovim rukopisima nalazi se i nekoliko kraćih djela iz kur'anskih naučnih disciplina od kojih su neka posebno rijetka. Takva je glosa na al-Bayḍāwījev komentar 30. džuz'a Kur'ana *Ḥāšīya 'alā Anwār al-tanzīl wa asrār al-ta'wīl, ġuz' 'amma* (R 99/2), koju je napisao 'Iṣāmudīn Ibrāhīm b. Muḥammad b. 'Arabšāh al-Isfarā'inī, umro 943/1536. godine.²

Posebno rijetko djelo je i komentar *Ta'awwud wa tasmiya*, zatim prve kur'anske sure al-Fātiḥa i riječi *Āmīn*. Ovaj komentar pod naslovom *Miftāḥ al-Fātiḥa* (R 71/2), prema uvodnom tekstu djela, napisao

² Izv.: Muṣṭafā b. 'Abdullāh Kātib Ḍalabī Ḥāğğī Ḥalīfa, *Kaṣf al-zunūn 'an asāmī al-kutub wa al-funūn*, al-Muğallad I-II. Istanbul, 1360/1941 – 1362/1943, I, 190-91; Wilhelm Ahlwardt, *Verzeichniss der Arabischen Handschriften der Königlichen Bibliothek zu Berlin*, Bd I-X. Berlin, 1887-99, (Die Handschriften-verzeichnisse der Königlichen Bibliothek zu Berlin), I, 836; Carl Brockelmann, *Geschichte der arabischen Litteratur*, Grundband I-II. Leiden, 1937, 1938, 1942, 417; Carl Brockelmann, *Geschichte der arabischen Litteratur*, Supplementband I-III. Leiden, 1943, 1949, 738; 'Umar Riḍā Kaḥḥāla, *Mu'ğam al-mu'allifīn – Tarāğim muṣannifī al-kutub al-'arabiyya Ğuz' I – XV*, Bayrūt, (s. a.), I, 101; Ramazan Şeşen, Cevat Izgi, Cemil Akpınar, *Fihris maḥṭūāt Maktaba Köprülü*, Research Centre for Islamic History, Art and Culture (IRCICA), al-Muğallad I-III, Istanbul, 1986, I, 175.

je Ḥabīb b. ‘Alī, poznat kao Ḥabīb-efendī, živio oko 905/1500. godine, o kome kao i samom djelu u izvorima nema dovoljno podataka.³ Navedeni naslov nalazi se prije početka djela, a prema bilješci na kraju djela, prepisivač rukopisa je Ḥusayn b. Bašīr, hatib džamije u kasabi Ulog, 18. šawwāla 1046/14. marta 1637. godine.

Pored navedenih djela, kao posebno rijetko djelo, koje u nama dostupnim izvorima nismo pronašli, jeste komentar kur’anske sure *al-Ihlās*: *Tafsīr sūra al-Ihlās* (R 9/4) koji je, prema uvodu djela i bilješci na njegovom kraju, napisao Diyā’uddīn Ḥusayn al-Šāmī al-Diḥyawī, čija nam je biografija, također, nepoznata.

Kao posebno rijetko treba spomenuti i djelo *al-Mawāhib al-musabbala* (R 129/9), koje predstavlja gramatičku analizu *Basmale*, od nama nepoznatog autora. Rasprava se sastoji od pet poglavlja. Prema nazivima poglavlja i njihovom rasporedu, djelo podsjeća na raspravu *al-Risāla al-kubrā fī al-Basmala*, koju je napisao Abū al-‘Irfān Muḥammad b. ‘Alī al-Šabbān, um. 1206/1791. godine. Zbog toga je moguće da se u ovome slučaju radi o sažetoj varijanti (*muḥtaṣar*) navedene rasprave koju je sačinio isti autor kao i prethodno djelo u kodeksu, al-šayḥ Ibrāhīm b. Ḥusayn b. Muḥammad b. Ḥusayn b. Muḥammad al-Dimašqī koji je i prepisao navedeno djelo, u mjesecu ğumād al-ūlā 1129/april-maj 1717. godine.

Rijetko djelo iz tefsira Kur’ana na turskom jeziku jeste komentar sure *al-Naba’* (početak 30. džuz’a Kur’ana), od nepoznatog autora (R 71/1), koji je, kako sam autor komentara na početku ističe, napisao na turskom jeziku na osnovu nekoliko poznatih komentara Kur’ana. I ovo djelo prepisao je Ḥusayn b. Bašīr, hatib džamije u kasabi Ulog, 18. šawwāla 1046/14. marta 1637. godine.

Iz hadisa i hadiskih disciplina u zbirci se nalazi sedam djela. Sva ova djela uglavnom su poznata i nalaze se u većini biblioteka i sličnih ustanova kod nas i u svijetu.

Iz islamskog prava (fikha) u zbirci se nalazi trideset pet djela na arapskom jeziku i petnaest djela na turskom jeziku. Od djela na arapskom jeziku kao posebno rijetko treba istaći kraću raspravu iz islamske hanefijske pravne nauke *Risāla fī iṣlāḥ al-ġalaṭāt al-wāqī’a fī kitāb Durar al-ḥukkām fī šarḥ Ğurar al-aḥkām* (R 132/4) u kojoj se tretiraju grješke u djelu *Durar al-ḥukkām fī šarḥ Ğurar al-aḥkām*. Osnovno djelo *Ğurar al-aḥkām* i komentar na navedeno djelo *Durar al-ḥukkām fī šarḥ Ğurar al-aḥkām* napisao je Muḥammad b. Farāmurz b. ‘Alī

³ *Al-Fihris al-šāmil li al-turāt al-‘arabī al-islāmī al-maḥṭūṭ*: ‘*Ulūm al-Qur’ān, maḥṭūṭāt al-tafsīr wa ‘ulūmuhu*, I-II, al-Maġma‘ al-malikī, ‘Ammān, 1989, II, 173, 850.

Mullā Husraw, umro 885/1480-81. godine, dok je ovu glosu na navedeni komentar napisao Ibrāhīm b. Muḥammad b. Ibrāhīm al-Ḥalabī al-Ḥanafī, umro 956/1549. godine.⁴

Rijetka je i glosa *Ḥawāšī li ḥall mufaṣṣalāt kitāb Durar al-ḥukkām šarḥ Ġurar al-aḥkām* (R 132/5) na navedeni Mullā Husrawov komentar, u kojoj njen, nama nepoznat autor govori o propisima koji se tiču čistih dana između dvije mjesečnice kod žena.

U ovom kontekstu treba spomenuti i djelo *al-Fawā'id al-fiqhiyya fī aṭraf al-qaḍāyā al-ḥukmiyya* (R 30/4), također iz hanefijske pravne nauke, u kome se raspravlja o šeri'atskim propisima koji se tiču poslova kadije. Djelo je poznato i pod naslovom: *al-Fawākih al-badriyya fī bayān aṭraf al-aqdiya al-ḥukmiyya*, kao i pod naslovom *Risāla Ibn al-Ġars fī al-qaḍā'*. Autor djela je Badruddīn Muḥammad b. Muḥammad b. Muḥammad b. Ḥalīl ibn al-Ġars al-Miṣrī al-Ḥanafī, um. 894/1489. godine. Navedeno djelo spominje se u izvorima, ali se ne nalazi u našim bibliotekama i sličnim institucijama.

Kako posebno rijetko djelo treba istaći i *Kitāb al-Ġaṣb* (R 30/1), pravničko djelo na arapskom jeziku u kome se govori o nezakonitom prisvajanju ili uzurpiranju prava drugoga (*ḡaṣb*). Autor djela je Aḥmad b. Muḥammad b. Sulaymān al-Allāmī al-Ḥanafī, um. poslije 955/1548. godine. Autor je, prema tekstu kolofona, djelo završio u četvrtak 17. muḥarrama 955/7. marta 1548. godine. Djelo je prepisao nepoznati prepisivač 25. šafara 1025/13. marta 1616. godine. Od nama dostupnih izvora navedeno djelo spominje jedino Brockelman.⁵

Isti autor napisao je i djelo *Kitāb al-Ġināyāt* (R 30/2), također pravničko djelo na arapskom jeziku u kome se govori o činjenju zločina (*ḡināya*). I ovo djelo prepisao je isti prepisivač kao i prethodno, 18. rabī' al-awwala 1025/4. aprila 1616. godine. I njega, također, od nama dostupnih izvora, spominje jedino Brockelman.⁶

U istom rukopisu nalazi se i djelo pod naslovom *Fuṣūl wa masa'il muta'allaqa bi al-bay' wa al-iḡāra* (R 30/3), koje se sastoji od sedam poglavlja koja se tiču uglavnom pitanja kamate, prodaje, posredovanja u trgovini, raznih vrsta iznajmljivanja uz materijalnu nadoknadu i primanja mita u parničnim postupcima. U bilješci na kraju djela

⁴ Carl Brockelmann, *Geschichte der arabischen Litteratur*, GII, 226; Barbara Bruni, *La Biblioteca della Külliye di Kavála, Descrizione del fondo locale e ricostituzione del patrimonio librario dell'istituto*, Volume 2, Firenze University Press, Firenze, 2005, 765/2. *Ḥazāna al-turāt: Fihris maḥtūṭāt Markaz Malik Fayṣal*, 5733. Dostupno na: <http://sh.rewayat2.com/faharese/Web/5678/005.htm>

⁵ Carl Brockelmann, *Geschichte der arabischen Litteratur*, SII, 949.

⁶ Isto.

posebno se ističe da autor ovih poglavlja nije gore spomenuti Aḥmad b. Muḥammad b. Sulaymān al-‘Allāmī al-Ḥanafī, umro poslije 955/1548. godine, koji je napisao prethodna dva djela u istom kodeksu.⁷

Među rijetka djela spada i rukopis djela *al-Mawāhib al-šar‘ī ‘alā Sirāğ al-muṣallī* (R 81), koje predstavlja komentar na arapskom jeziku djela iz hanefijskog fikha za početnike *Sirāğ al-muṣallī wa badr al-mubtadī wa al-muntahī*, u kome se govori o namazu (islamskoj obaveznoj molitvi). Osnovno djelo napisao je nepoznati autor, a ovaj komentar Aḥmad b. Muḥammad al-Qaṣṭamūnī al-Rūmī A‘rağ-zāde, um. 1120/1708. godine.⁸ Djelo je prepisao Ḥusayn b. Ḥusayn al-Yabānibātī 13. šafara 1173/5. oktobra 1759. godine.

I rasprava *al-Risāla al-hindiyya* (R 9/14), također djelo iz islamskog prava (*fiqh islāmī*) napisana u formi pitanja i odgovora na postavljena pitanja, predstavlja rijedak rukopis ovoga djela. Moguće je da je ovo rasprava koja se u izvorima označava i kao *Ğawāb al-masā‘il al-hindiyya*, koju je napisao Zaynuddīn b. ‘Alī b. Aḥmad al-‘Āmilī al-Šāmī al-Šī‘ī, al-Šahīd al-Ṭānī, um. 966/1558-59. godine.⁹ Navedeni autor poznat je po tome što je odgovarao na pitanja osoba iz različitih dijelova islamskoga svijeta, po čemu su i nazvana djela u kojima su sakupljena takva pitanja i odgovori na njih. Navedeni naslov nalazi se na kraju djela.

I rasprava *Risāla fī aḥkām al-fiṭra al-islāmiyya fī ḥukm al-šārib wa al-lihya* (R 42/2), u kojoj se raspravlja o potkresavanju brkova i brade, koju je 1061/1651. godine napisao Šafiyuddīn Muḥammad b. Abū Aḥmad ‘Abdurraḥmān al-Rūmī al-Ḥanafī, um. poslije 1061/1651. godine, također, predstavlja rijetko djelo.¹⁰ Djelo je prepisao Ḥalīl b. Aḥmad al-Gradačawī 1147/1734. godine.

Rukopisi na turskom jeziku iz islamskih pravnih nauka predstavljaju uglavnom poznate zbirke fetvi među kojima treba istaći kao rijedak

⁷ Interesantno je spomenuti da se rukopis istoga sadržaja i rasporeda djela nalazi i u biblioteci Univerziteta Mičigen i da je jedan od vlasnika rukopisa bio Yahyā b. Muḥammad b. Ibrāhīm al-ḥāğğ Šāliḥ b. Delī Ibrāhīm Bosnawī iz Gornjeg Vakufa koji je rukopis kupio u Sarajevu za nekoliko rijala 1215/1800. godine. Dostupno na: <http://www.lib.umich.edu/islamic/archives/3071>

⁸ Kaḥḥāla, *Mu‘ğam al-mu‘allifīn*, II, 145; Ismā‘īl-paša al-Bagdādī, *Hadiyya al-‘arifīn, asmā‘ al-mu‘allifīn wa āṭār al-muṣanniḥīn*, I-II. Istanbul 1951/1955, I, 168.

⁹ Ismā‘īl-paša al-Bagdādī, *Īdāh al-maknūn fī aḍ-Ḍayl ‘alā Kašf al-zunūn ‘an asāmī al-kutub wa al-funūn*. Cilt I-II. Istanbul 1945-1947, I, 372; al-Bagdādī, *Hadiyya al-‘arifīn*, I, 378.

¹⁰ Al-Bagdādī, *Īdāh al-maknūn fī aḍ-Ḍayl ‘alā Kašf al-zunūn...*, I, 35; Şeşen, *Fihris maḥṭūṭāt Maktaba Köprülü*, III, 718/7.

primjerak zbirku fetvi *Fatāwa Fayḍullāh-efendī* (R 54), koju je napisao šayḥ al-islām Fayḍullāh-efendī b. Abū Sa‘īd, umro 1110/1698-99. godine.¹¹

Rijedak rukopis djela iz islamskog prava na turskom jeziku jeste i djelo *Muḥtārāt masā’il al-awqāf wa al-arādī* (R 29), u kome su sakupljene fetve na turskom jeziku koje se tiču pitanja uvakufjavanja i održavanja vakufa zemlje. Izbor je sačinio nama nepoznat autor prema zbirci fetvi *Nūr al-Fetāwā*, koju je napisao Fındık Muṣṭafā b. al-šayḥ Muḥammad, um. 1105/1693-94. godine.¹²

Među ovim zbirkama posebno treba istaći zbirku fetvi *al-Fatāwā al-aḥmadiyya al-mūstāriyya* (R 32), koju je na turskom jeziku napisao mostarski muftija Aḥmad b. Muḥammad al-Mūstārī, um. 1190/1776. godine.¹³ Zahvaljujući tome što sadržava fetve kojima se rješavaju praktična pitanja i svakodnevnih problemi, zbirku su dugo vremena koristile muftije i kadije u Bosni i Hercegovini, sve do austrougarske okupacije 1878. godine. O tome svjedoči i veći broj primjeraka ove zbirke koje se nalaze u raznim bibliotekama i sličnim institucijama u Bosni i Hercegovini i inostranstvu.

I komentar kraćeg djela *Mu‘addil al-šalā: Šarḥ Mu‘addil al-šalā* (R 102), o vršenju obavezne islamske molitve (*namaz*) na arapskom jeziku, posebno je značajno djelo. Osnovno djelo napisao je Muḥammad b. Pīr ‘Alī al-Birgiwī, živio 929/1521. – 981/1573. godine, a ovaj komentar, prema rukopisu koji se čuva u Historijskom arhivu Sarajevo,¹⁴ napisao je ‘Abdullāh b. Muḥammad Qarabeg-zāde (Karabeg ili Karabegović) al-Bosnawī al-Ihlawnawī (iz Livna) koji se, prema jednom rukopisu koji

¹¹ Al-Bagdādī, *Hadiyya al-‘arifīn*, I, 823; Şeşen, *Fihris maḥtūtāt Maktaba Köprülü*, III, 125-26; Kaḥḥāla, *Mu‘ḡam al-mu‘allifīn*, VIII, 85.

¹² Al-Bagdādī, *Hadiyya al-‘arifīn*, II, 442; Al-Bagdādī, *İdāh al-maknūn fī aḍ-Ḍayl ‘alā Kaşf al-zunūn...*, II, 686.

¹³ Mehmed Handžić, *al-Ġawhar al-asnā‘ fī tarāğim ‘ulamā‘ wa šu‘arā‘ Būsna*, al-Qāhira 1349/1930, 37; Mehmed Handžić, *Književni rad bosansko-hercegovačkih Muslimana*, Sarajevo, 1934, 11-12; Muḥammad Muṭī‘ al-Ḥāfīz, *Fihris maḥtūtāt Dār al-Kutub al-Zāhiriyya, al-fiqh al-ḥanafī*, I-II, Dimaşq, 1401/1980-81, II, 7; Kasim Dobrača, *Katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa*, Gazi Husrev-begova biblioteka u Sarajevu, Svezak II, Sarajevo, 1979, 1774/1; Osman Lavić, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, Gazi Husrev-begova biblioteka u Sarajevu, Svezak X, London – Sarajevo, 1423/2002, 6162; Osman Lavić, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, London – Sarajevo, 1432/2011, 596-597; Lejla Gazić, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, Orientalni institut, Sarajevo, 1430/2009, 118; Haso Popara, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, Historijski arhiv Sarajevo, Svezak II, London – Sarajevo, 1433/2011, 1397.

¹⁴ Haso Popara, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, Historijski arhiv Sarajevo, Svezak II, London – Sarajevo, 1433/2011, 1247.

je prepisao, identificira kao bivši kadija u Ljubuškom i naib svoga oca u Gornjem Vakufu. Muḥammad, otac navedenog ‘Abdullāha, u to vrijeme obavljao je dužnost kadije u Pruscu i privremeno muftije u Livnu. Navedeni ‘Abdullāh b. Muḥammad prepisao je više rukopisa, a posljednji nama poznat rukopis prepisao je 1217/1802. godine i on se nalazi u Univerzitetskoj biblioteci u Bratislavi.¹⁵ Ali pošto je naš rukopis prepisan 1154/1742. godine teško se autor ovoga djela može dovesti u vezu sa ‘Abdullāhom b. Muḥammadom, prepisivačem navedenih i drugih rukopisa. Prije će biti da se radi o dvije osobe istoga imena, vjerovatno djedu, autoru navedena dva djela i unuku, prepisivaču, koji su imali isto lično ime i ime oca. Budući da naš rukopis nije autograf, vjerovatno je djelo još i ranije napisano, što dodatno otežava mogućnost njegovog povezivanja s navedenim istoimenim prepisivačem.¹⁶

Iz oblasti islamske dogmatike u zbirci se nalazi 16 djela na arapskom i šest djela na turskom jeziku i to, uglavnom, poznata djela. Jedino se kao rjeđi primjerak rukopisa može istaći komentar kaside *Bad’ al-amālī* (R 96/1) o islamskom vjerovanju na arapskom jeziku, koji je napisao Šamsuddīn Muḥammad b. Ibrāhīm b. Ḥasan al-Niksārī, umro 901/1495-96. godine.¹⁷

U zbirci se nalazi i šest djela na arapskom jeziku sa tematikom dove kao neobavezujuće islamske molitve. Između ovih djela kao posebno rijetko treba istaći rukopis djela *Sihām al-iṣāba fī al-da‘awāt al-muḡāba* (R 73/1), na arapskom jeziku, koje je napisao Abū al-Faḍl ‘Abdurrahmān b. Abū Bakr b. Muḥammad Ḡalāluddīn al-Suyūṭī, živio 849/1445. – 911/1505. godine.¹⁸ U djelu se, inače, govori o onome ko upućuje dovu, o vremenu i mjestu upućivanja dove, te časti koja se postiže ovakvom dovom. O svim temama koje se tretiraju u ovome djelu autor navodi i odgovarajuće Poslanikove hadise.

¹⁵ Karel Petraček, Jozef Blašković, Rudolf Vesely, *Arabische, türkische und persische Handschriften der Universitätsbibliothek in Bratislava*, Bratislava, 1961, 436.

¹⁶ Muhamed Ždralović, *Bosansko-hercegovački prepisivači djela u arabičkim rukopisima*, I-II, I, 194, 259, 263 i II, 230; Haso Popara, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, II, 1247.

¹⁷ Ḥāḡḡī Ḥalīfa, *Kaṣf al-zunūn*, II, 1350; Al-Bagdādī, *Hadiyya al-‘arīfīn*, II, 218; Bursalī Mehmed Ṭāhir, *‘Oṭmanlı mü‘ellifleri*, I-III, Istanbul, 1333 – 1342/1914 – 1923, II, 16; Ahlwardt, *Verzeichniss der Arabischen Handschriften*, II, 2420; Carl Brockelmann, *Geschichte der arabischen Litteratur*, GI, 429/7; Şeşen, *Fihris maḥṭūṭāt Maktaba Köprülü*, I, 729/3; Kaḥḥāla, *Mu‘ḡam al-mu‘allifīn*, VII, 148 i VIII, 196.

¹⁸ Ḥāḡḡī Ḥalīfa, *Kaṣf al-zunūn*, II, 1009; Al-Bagdādī, *Hadiyya al-‘arīfīn*, I, 539; Carl Brockelmann, *Geschichte der arabischen Litteratur*, GII, 147/37; Şeşen, *Fihris maḥṭūṭāt Maktaba Köprülü*, II, 331/2; Al-Ju‘beh Nazmī, *Catalogue of Manuscripts in al-Khālidiyya Library Jerusalem*, al-Furqān Islamic Heritage Foundation, London, 2006/1427 AH, 212.

Oblast etike i propovjedništva, također, je značajno zastupljena u ovim rukopisima. Između sedam djela na arapskom i pet djela na turskom jeziku posebno treba istaći djelo *al-Arağ fī al-farağ* (R 73/3), na arapskom jeziku, iz islamske etike u kome se najviše govori o strpljivosti. Autor je Abū al-Faḍl ‘Abdurraḥmān b. Abū Bakr b. Muḥammad Ğalāluddīn al-Suyūṭī, živio 849/1445. – 911/1505. godine. Ovo djelo, ustvari, predstavlja sažetak djela *al-Farağ ba‘ad al-šidda* koje je napisao Abū Bakr ‘Abdullāh b. Muḥammad Ibn Abū al-Dunyā, živio 208/823. – 281/894. godine. Praveći sažetak navedenog djela al-Suyūṭī je u svoje djelo unio veliki broj Poslanikovih hadisa i njegovih dova (neobavezujućih molitvi) i dova njegovih drugova i generacije koja je slijedila poslije njih, a koje se odnose na istu temu. Djelo se završava kasidom *al-Munfariġa*, koju je napisao Abū al-Faḍl Yūsuf b. Muḥammad b. Yūsuf al-Tawzarī, Ibn al-Naḥwī, um. 505/1111. ili 513/1119. godine. Od nama dostupnih izvora ovo djelo spominju samo Ḥāġġī Ḥalīfa i Ahlwardt.¹⁹

Od rukopisa djela iz propovjedništva na turskom jeziku treba istaći djelo *Tuhfa al-iḥwān* (R 16/1), od nama nepoznatog autora, koje nama dostupni izvori ne spominju. Djelo se sastoji od sedam poglavlja u kojima se govori o raznim vjerskim temama, kao što su život na Drugom svijetu, Božija jednota, pokajanje, asketizam, namaz (molitva), bogobožnost i sl.

Od dva djela na arapskom i dva djela na turskom jeziku iz islamskog misticizma treba istaći djelo *Futuwwat-nāme* (R 34), na turskom jeziku u kome se sa mističkog aspekta govori o religijsko-moralnim osobinama ljudi prema kojima bi se trebali ponašati u društvu, slijedeći primjere poslaniká, te drugih velikih i poznatih ličnosti iz historije islama. Utemeljena na viteštvu (*futuwwat*) i pisana u prozi jednostavnim jezikom ova su djela pripovijedana stoljećima među narodom. Autor ove *Futuwwat-nāme* je Yahyā b. Ḥalīl b. Čübān Birġīwī (Birġawī), čija nam je biografija nepoznata.²⁰ Djelo je prepisao nepoznati prepisivač 12. rabī‘ al-awwala 982/11. jula 1574. godine.

RUKOPISI DJELA IZ OSTALIH NAUKA

Među trinaest djela iz logike na arapskom jeziku treba istaći kraću raspravu *al-Ğumal fī al-manṭiq* (R 129/7), u kojoj njen autor, Abū ‘Abdullāh Muḥammad b. Nāmāwar b. ‘Abdulmalik Afḍaluddīn al-Ḥūnaġī, živ

¹⁹ Ḥāġġī Ḥalīfa, *Kašf al-zunūn*, I, 62; Ahlwardt, *Verzeichniss der Arabischen Handschriften*, VII, 8732.

²⁰ Fehmi Edhem Karatay, *Türkçe Yazmalar Kataloġu*, C. I-II, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, İstanbul, 1961, I, 209.

590/1194 – 646/1248-49. godine, raspravlja o rečenicama koje moraju biti u skladu s osnovnim pravilima i načelima logike.²¹

Iz disputacije u zbirci se nalazi sedam djela na arapskom i dva djela na perzijskom jeziku. U rukopisima na arapskom jeziku nalaze se uglavnom dobro poznata djela iz ove oblasti. Međutim, oba djela na perzijskom jeziku su rijetka. Prvo je kraća rasprava pod naslovom *Risāla fī ādāb al-baḥṭ wa al-munāzara* (R 76/4), od nepoznatog autora. Poslije uvoda na arapskom jeziku ostali dio rasprave, sve do kraja, napisan je na perzijskom jeziku. Djelo se sastoji od uvoda i četiri poglavlja.²² Prepisao ga je Nūrullāh b. Hammām 840/1436-37. godine. Drugo djelo je kasida pod naslovom *Ādāb-i manzūm*, koju je, prema bilješci na kraju kaside, napisao mawlānā Ġiyāṭuddīn, čija nam je biografija nepoznata. U pjesmi se govori o nužnosti tačnog prenošenja riječi, bilo da se prenose od čovjeka ili iz knjige.

U ovoj rukopisnoj zbirci najviše se nalazi djela iz gramatike arapskog jezika kao i najviše ponovljenih djela s obzirom na to da su ova djela uglavnom služila kao udžbenici u školama. Tako se iz arapske morfologije nalazi osamnaest djela na arapskom jeziku i dva djela na turskom jeziku. Iz sintakse se nalazi 35 djela na arapskom jeziku.

Kao posebna rijetka djela iz ove oblasti treba spomenuti kompendij iz arapske gramatike *Qawā'id al-Buṣrawiyya fī al-naḥw* (R 129/6), u kome njegov autor Šamsuddīn Muḥammad b. 'Abdurrahmān b. 'Umar al-Buṣrawī al-Dimašqī, um. 871/1466-67. godine, poznat kao Šamsuddīn al-Buṣrawī, na koncizan način objašnjava osnovne principe i pravila gramatike arapskog jezika, bez upuštanja u različita mišljenja gramatičara o pojedinim gramatičkim pitanjima.²³

Rijetko djelo iz sintakse arapskog jezika jeste *Zubda al-anzār fī ḥall 'uqad Izhār al-asrār* (R 26), koje predstavlja komentar na arapskom jeziku djela *Izhār al-asrār*, u kome se tretiraju uglavnom regens ('*āmil*), pacijentis (*ma 'mūl*) i rekcija ('*amal*) u arapskom jeziku. Autor osnovnog djela je Muḥammad b. Pīr 'Alī al-Birgiwī, živio 929/1521. – 981/1573. godine, dok je komentar, prema tekstu uvodnog dijela komentara, napisao

²¹ Hāggī Halīfa, *Kašf al-zunūn*, II, 1901; Carl Brockelmann, *Geschichte der arabischen Litteratur*, SI, 838/21; 'Abdulahmīd al-Ḥasan, *Fihris maḥṭūṭāt Dār al-Kutub al-Zāhiriyya, al-falsafa wa al-manṭiq wa ādāb al-baḥṭ*, Dimašq, 1390/1970, 121-22.

²² Āgā Buzurg al-Ṭahrānī, *al-Darī'a ilā taṣānīf al-šī'a*, al-Ġuz' 11, Dār al-Aḍwā', al-Ṭab'a al-ṭāniya, Bayrūt, 1403. h., 5.

²³ Ahlwardt, *Verzeichniss der Arabischen Handschriften*, VI, 6838; Carl Brockelmann, *Geschichte der arabischen Litteratur*, SII, 925/109; Asmā' al-Ḥimsī, *Fihris maḥṭūṭāt Dār al-Kutub al-Zāhiriyya, 'Ulūm al-luġa al-'arabiyya, al-naḥw*, Dimašq, 1393/1973, 67; Al-Bagdādī, *Hadiyya al-'arīfīn*, II, 204; Kaḥḥāla, *Mu'ġam al-mu'allifīn*, X, 146.

Sulaymān b. Aḥmad Yahšī-beg (bey), muderris u medresi Qara Qāḍī (Kara Kadi) u gradu Tīre (Tire kod Izmiru). Ista osoba također, kao muderris u istoj medresi, navodi se u jednome drugom rukopisu, ali kao prepisivač komentara pod naslovom *al-Tabyīn wa al-īḍāḥ*, drugog al-Birgiwījevog djela iz sintakse arapskog jezika *al-‘Awāmil al-ḡadīda*, u kome se govori o istoj temi.²⁴ Na osnovu podatka o prepisu ovoga djela (20. dū al-ḥiḡḡa 1113/17. maj 1702.) znamo da je autor ovoga komentara bio živ prije navedenog datuma. Druge podatke o spomenutom komentaru i njegovom autoru u nama dostupnim izvorima nismo pronašli. Ovaj rukopis prepisao je Muḥammad al-Mu‘īd 17. šafara 1212/10. augusta 1797. godine.

Iz leksikografije u zbirci se nalazi pet, uglavnom poznatih rječnika za sva tri jezika. Jedino se uvjetno kao rijedak može navesti veći arapsko-perzijski rječnik (R 18) od nama nepoznatog autora. S obzirom na to da je krnjav na početku, nismo utvrdili njegov naslov ni autora. Riječi su poredane alfabetskim redom prema prvom konsonantu riječi. U sačuvanom dijelu rukopisa nalazi se nepotpuno prvo poglavlje, zatim drugo poglavlje koje čine riječi u obliku imenica, poredane prema različitim vrstama i treće u kome su obrađene riječi u formi partikula.

Iz stilistike i metrike nalazi se osam djela na arapskom jeziku. Kao rijetko djelo može se istaći kraća rasprava pod naslovom *Risāla fī al-bayān* (R 121/3), u kojoj nama nepoznat autor najviše govori o metafori (*isti‘āra*) i poređenju (*tašbīḥ*) oslanjajući se u njihovom tumačenju uglavnom na djelo *al-Muḥtaṣar fī šarḥ Talḥīṣ al-Miftāḥ*, koje je napisao Sa‘duddīn Mas‘ūd b. ‘Umar b. ‘Abdullāh al-Taftāzānī, živio 712/1312. – 791/1389. godine. U djelu se na nekoliko mjesta nalaze i dijelovi teksta na turskom jeziku.

Rijedak je i rukopis djela o arapskoj metrici i rimi *al-Kāfi fī ‘ilmay al-‘arūd wa al-qawāfi* (R 130/4), koje je napisao Šihābuddīn Abū al-‘Abbās Aḥmad b. ‘Abbād b. Šu‘ayb al-Qinā’ī al-Qāhirī al-Ḥawwāš, umro 858/1454. godine.²⁵ Djelo se sastoji od dva poglavlja i završetka. Rukopis djela je krnjav s početka (prva stranica teksta) i takav je veći dio završetka (*ḥātima*).

Iz lijepe književnosti u zbirci se nalaze dva djela na arapskom jeziku, deset na turskom i jedno na perzijskom jeziku. Od dva djela na arapskom

²⁴ *Fihris maḥṭūṭāt Ğāmi‘a al-Malik Sa‘ūd*, 13, al-naḥw, al-Riyāḍ, 1433/2012, br. 41. Dostupno na: fac.ksu.edu.sa/sites/default/files/_InHw.docx

²⁵ Ahlwardt, *Verzeichniss der Arabischen Handschriften*, VI, 7131; Carl Brockelmann, *Geschichte der arabischen Litteratur*, SII, 22; al-Bagdādī, *Īḍāḥ al-maknūn fī aḍ-Ḍayl ‘alā Kaṣf al-zunūn...*, II, 259; Asmā’ al-Ḥimsī, *Fihris maḥṭūṭāt Dār al-Kutub al-Zāhiriyya*, ‘Ulūm al-luḡa al-‘arabiyya, al-luḡa, al-balāḡa, al-‘arūd, al-ṣarf, Di-mašq, 1393/1973, 421; Kaḥḥāla, *Mu‘ḡam al-mu‘allifīn*, I, 259; Nazmī, *Catalogue of Manuscripts in al-Khālidiyya Library*, 1608.

jeziku treba istaći rukopis djela *Šarḥ al-Qaṣīda al-‘ayniyya* (R 9/11), koje predstavlja komentar spjeva *al-Qaṣīda al-‘ayniyya*, koji se navodi i pod naslovom *Qaṣīda al-Rūḥ*, a sastoji se od 30 stihova (*bayt*) u kojima se govori o duši, njenoj vezi sa tijelom i odvajanjem od tijela, koju je napisao Abū ‘Alī Ḥusayn b. ‘Abdullāh ibn Sīnā, umro 428/1036-37. godine. Ovaj komentar na navedeni spjev napisao je ‘Alā’uddīn ‘Alī b. Mağduddīn b. Muḥammad b. Mas‘ūd al-Šāhrūdī al-Biṣṭāmī Muṣannifak, živio 803/1400-01. – 875/1470-71. godine.²⁶

Među rukopisima iz lijepe književnosti na turskom jeziku treba istaći kraći divan mističkog karaktera *Beng u bāde* (R 15/2), napisan u mesnevi formi na turskom jeziku, sastavljen od 444 bejta, koji je napisao Fuḍūlī Mehmed b. Sulaymān al-Bağdādī, um. 963/1555. godine.²⁷ Divan predstavlja prvo mesnevi djelo koje je napisao Fuḍūlī. U divanu se prvo govori o Božijoj jednoti, a zatim hvaljenju i slavljenju četvrtog halife Alije i iranskog vladara Šaha Ismaila, koji je bio poznat i kao pjesnik, kome je Fuḍūlī i posvetio ovaj divan. Zatim se govori o sukobu između opijuma i vina (*beng u bade*) kao centralnoj temi divana, u kome turski sultan predstavlja opijum, a iranski šah vino. Divan *Beng u bāde* u našem rukopisu prepisao je nepoznati prepisivač 1056/1646. godine.²⁸

Rijetka je i poema na turskom jeziku *Ḥilye-i ḥulafā’ al-rāšidīn* (R 21/2), od nama nepoznatog autora, u kojoj se u mesnevi rimi opisuju prva četverica halifa, Abu Bekr: *Šifat-i ḥilya-i Siddīq-i ‘Atīq*, Omer: *Šifat-i ḥilya-i zībāy-i ‘Umar*, Osman: *Šifat-i ḥilya-i pāk-i ‘Uṭmān* i Alija: *Šifat-i ḥilya-i a ‘lāy-i ‘Alī*. Naslov poeme dat je prema njenom sadržaju.

Ovdje treba posebno istaći komentar kaside na perzijskom jeziku pjesnika Sa’dija *Šarḥ-i Qaṣīda-i Sa’dī li Diyā’i al-Mustārī* (R 15/1),

²⁶ Ḥāğğī Ḥalīfa, *Kaṣf al-zunūn*, II, 1341; Ahlwardt, *Verzeichniss der Arabischen Handschriften*, IV, 5354/1; Kaḥḥāla, *Mu’ğam al-mu’allifīn*, VII, 240.

²⁷ Gustav Flügel, *Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der Kaiserlich-Königlichen Hofbibliothek zu Wien*, Bd. I-III, Wien, 1865-67, I, 679; Charles Rieu, *Catalogue of the turkish manuscripts in the Bristish museum*, London, 1888, 207b-208a. Wilhem Pertsch, *Verzeichnis der Türkischen Handschriften der Königlichen Bibliothek zu Berlin*, Berlin, 1889, 406/1. Manfred Götz, *Verzeichnis der Orientalischen Handschriften in Deutschland, Band XIII/2: Türkische Handschriften*, Teil 2, Wiesbaden, 1968, 573-574.

²⁸ Kada je turski sultan Sulejman Veličanstveni osvojio Bagdad Fuḍūlī je u njegovu čast spjevao posebnu kasidu nakon čega je sultan osnovao vakuf iz koga se pjesniku isplaćivala mjesečna plaća. Međutim, nakon izvjesnog vremena, pošto je sultan napustio Bagdad, prestala se isplaćivati i plaća pjesniku, zbog čega je Fuḍūlī napisao žalbu sultanu u formi poznate kaside *Šikāyat-nāme*, ali bez uspjeha. Fuḍūlī je umro i pokopan u Bagdadu.

koji je na turskom jeziku napisao mostarski pjesnik ʿAlī al-Mostārī, um. 992/1584. godine. Na kraju komentara nalazi se pjesma na turskom jeziku od trideset osam stihova koju je, također, napisao ʿAlī al-Mostārī i posvetio je sandžakbegu Sinan-begu. Prema napomeni na kraju komentara ʿAlī al-Mostārī je ovaj komentar završio 987/1579-80. godine. Djelo je prepisao nepoznati prepisivač u mjesecu dū al-ḥiḡḡa 1083/mart-april 1673. godine. Drugi primjerak rukopisa komentara navedene kaside nalazi se još u rukopisnoj zbirci Historijskog arhiva Sarajevo.²⁹

Među rukopisima ove zbirke nalazi se i jedno djelo iz matematike, tri iz astronomije na arapskom jeziku, jedno iz epistolografije i jedan izvještaj (defter) na turskom jeziku o prihodima i rashodima Sulejmanije (Šarene) džamije u Travniku za period 22. muḥarram 1287/23. april 1870. – 1301/1885. godine (R 157).

PREPISIVAČI RUKOPISA

Prepisivači značajnog broja rukopisa ove zbirke, također bosanskog su porijekla. Bošnjaci su prepisivali rukopise boraveći u mnogim gradovima i selima Osmanskoga carstva, uključujući i Bosnu i Hercegovinu, naročito za vrijeme školovanja u raznim medresama. Među prepisivačima rukopisa nalaze se ljudi raznih zanimanja i na različitim pozicijama u državnoj službi. U ovoj zbirci nalazi se četrnaest bosanskih prepisivača.

- Tako je Muṣṭafā b. ‘Uṭmān al-Busnawī al-Gūraḏdawī (iz Goražda) 1185/1772. godine u gradu Erzindžan (Turska) u vrijeme školovanja u medresi Ġāmi‘i Kerek Kerek (?) prepisao djelo iz matematike *Šarḥ Hulāṣa al-ḥisāb* (R 48).
- Muṣṭafā b. ‘Umar iz Prusca (Aqḥiṣār) je u mjesecu dū al-qa‘da 1212/1797. godine u medresi u Donjem Vakufu (Waqf-i Kabīr) prepisao djelo *al-Kāfiya fī al-naḥw* (R 5/2).
- Ḥalīl b. Aḥmad al-Gradačawī (Gračanlija)³⁰ 15. ġumād al-āḥira 1147/14. novembra 1734. godine prepisao je djela *al-Mubīn al-mu‘īn li fahm al-arba‘īn* (R 42/1) i *Risāla fī aḥkām al-fītra al-islāmiyya fī ḥukm al-šārib wa al-lihya* (R 42/2).

²⁹ Mustafa Jahić, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, Historijski arhiv Sarajevo, Svezak I, London – Sarajevo, 1431/2010, 286.

³⁰ Ḥalīl b. Aḥmad al-Gradačawī je osnivač poznate biblioteke u Gračanici, čiji su rukopisi 1939. godine premješteni u Gazi Husrev-begovu biblioteku.

- Maḥmūd Ḥāğiri(?) Ibrāhīm Munīb b. ‘Alī b. Muṣṭafā, muftija iz Aqḥiṣāra (Prusac), Bosna, u Nawābādu u Waqf-i Kabīru (Donjem Vakufu) prepisao je gramatičko djelo *Ta’līq al-fawāḍil ‘alā i’rāb al-‘awāmil* (R 77/2).
- Ḥusayn b. Bašīr, kao hatib džamije u kasabi Ulog, 18. šawwāla 1046/14. marta 1637. godine prepisao je kodeks (R 71) u kome se nalaze komentar sure *al-Naba’* (početak 30. džuz’a Kur’ana) od nepoznatog autora i djelo *Miftāḥ al-Fātiḥa*.
- Muḥammad b. ‘Alī b. Ismā‘īl iz tvrđave Bočac boraveći u hanikahu ‘Uṭmān-efendije u Banjaluci, u posljednjoj dekadi mjeseca ḏū al-ḥiğğa 1089/1-10. februara 1679. godine prepisao je djelo *Šarḥ Subḥa al-abrār* (R 68).
- Maḥmūd b. šayḥ Murād, zaposlen u pisarskoj službi u sudu kod mawlānā Ibrāhīm-efendije, koji se u to vrijeme nalazio na sudijskom položaju u Kostajnici, u mjesecu ramaḏānu 1042/april-maj 1633. godine u kasabi Kozarac, sa stanom u tvrđavi Jajce, prepisao je djelo *Kitāb al-Taqdima fī šarḥ al-Muqaddima* (R 60).
- Mas‘ūd porijeklom iz porodice Āl Muḥammad al-Ḥusaynī³¹ b. Riḏā’uddīn Nu(e)wālī-zāde, kao kadija u Jajcu, prepisao je djelo *Hižāna al-fiqh* (R 67).
- I, na kraju, softa ‘Alī prepisao je 1213/1798. godine u tvrđavi Aqḥiṣār (Prusac) u medresi Waqf-i Kabīr (Donjem Vakufu) gramatičko djelo *al-I’rāb ‘an qawā’id al-i’rāb* (R 5/1).

Prepisivači bosanskog porijekla često nisu navodili svoja zanimanja. Ovakvih prepisivača ima i u ovoj zbirci rukopisa.

- Tako je ‘Uṭmān al-Uṣqupyawī nastanjen u Gornjem Vakufu prepisao je 17. rağaba 1197. godine komentar Ibn al-Ḥāğibovog djela *al-Kāfiya* iz sintakse arapskog jezika *al-Ifṣāḥ fī šarḥ al-Kāfiya* (R 28). Vlasnik ovoga rukopisa, između ostalih, bio je i ḥāfiẓ Sāliḥ b. Yūnus al-Trāwnīkī.
- Ishāq b. Muṣṭafā iz Livna prepisao je 1171/1757. godine komentar djela *al-Kāfiya fī al-naḥw* iz sintakse arapskog jezika *al-Fawā’id al-ḏiā’iyya* (R 127).
- Sulaymān b. Ibrāhīm Uṣqupyawī (iz Gornjeg Vakufa) prepisao je 1206/1791. godine djelo iz hanefijskog prava *Tarğama-i Wiqāya al-riwāya fī masā’il al-Hidāya* (R 25).
- Darwīš ‘Umar b. Maḥmūd prepisao je u Sarajevu 1165/1752. godine djelo *Šarḥ-i Waṣiyyatnāma-i Birgiwī* (R 51).

³¹ Znači da potječe od Husejna, unuka Allahovog poslanika Muhammeda.

- Husayn b. Uways Yanī Bāzārī (iz Novog Pazara) u prvoj dekadu mjeseca ša‘bāna 1037/aprila 1628. godine prepisao je zbirku fetvi *Fatāwā al-Uskūbī* (R 59).

VLASNICI RUKOPISA

Značajan broj rukopisa bio je i u posjedu Bošnjaka što, također, svjedoči o popularnosti knjige u to vrijeme u Bosni i Hercegovini.

- Tako je ḥāfiẓ Sālīḥ b. Yūnus al-Trāwnīkī bio vlasnik komentara Ibn al-Ḥāḡibovog djela *al-Kāfiya* iz sintakse arapskog jezika *al-Iḡāḡ fī šarḥ al-Kāfiya* (R 28).
- ‘Alī b. Muḥammad, vaiz u Sultan Sulejmanovoj džamiji u kasabi Jajce, bio je vlasnik kodeksa više djela (R 129).
- Muṣṭafā, bivši kadija u Majdanpeku, bio je vlasnik kodeksa više djela (R 132).
- Al-Ḥāḡḡ Muṣṭafā Arnaut Trawnikī (Travničanin) iz mahale Osoje bio je vlasnik kodeksa više djela (R 64).
- Yegīn Muṣṭafā Beg-zāde Muḥammad Amīn, defterdar bosanskih timara, bio je vlasnik dva rukopisa (R 30 i R 8).
- Muṣṭafā al-Muḥliṣī iz Sarajeva bio je vlasnik kodeksa više djela (R 109).
- Vlasnik istog rukopisa (R 109) bio je i Muḥammad b. Ibrāhīm iz Sarajeva.
- Vlasnik rukopisa (R 25) bio je i al-ḥāḡḡ Ibrāhīm ibn Islām (al-Trawnikī) 1263/1847. godine.
- Vlasnik rukopisa (R 59) bio je i Aḥmad b. Muḥammad al-Mūstārī (iz Mostara).

DRUGE BILJEŠKE

Na kraju, navest ćemo i dvije bilješke napisane na marginima rukopisa u kojima se spominju imena nekih Bošnjaka.

Na fol. 89a rukopisa R 84/2 nalazi se kraj nekoga djela iz arapske gramatike koje je sa arapskog na turski jezik preveo Abū Bakr al-Trāwnīkī (Travničanin), poznat kao Pāšo-zāde. Najvjerojatnije je u pitanju djelo *al-Binā’* u kome se govori o morfološkim promjena u riječima sa slabim konsonantima.

Na *a* stranici prvog zaštitnog lista rukopisa R 50/1 nalazi se bilješka prema kojoj je Muṣṭafā (Babić), mirmiran (*mīrmīran*) i mutesarriḥ (*mutašarrif*) Klisa i Bosne, 1234/1818-19. godine, kupio ovaj rukopis i poklonio ga al-šayḥu al-ḥāḡḡi Fayḍullāh-efendīji.

MANUSCRIPT COLLECTION OF TRAVNIK
CANTONAL ARCHIVE

Summary

The collection of manuscripts of Cantonal Archive in Travnik represents a significant source for studying of cultural heritage in Bosnia and Herzegovina written in oriental languages. It contains manuscripts in Arabic, Turkish, and Persian languages covering sciences that had been studied in the Ottoman Empire at the time when Bosnia and Herzegovina was under its rule. It is particularly important that the collection includes a couple of works by Bosnian authors who were also writing in oriental languages. In addition to these manuscripts, several other works are worth mentioning as they reveal what kinds of activities Bosniaks of the time were engaged in. Information on Bosnian copyists and marginal notes are extremely useful for research and studying of this aspect of cultural heritage of Bosnia and Herzegovina as such notes include data on Bosnian owners or founders, as well as other interesting notes relating to Bosnia and Herzegovina.

This collection includes 121 codices of 224 works. 172 are in Arabic, 45 in Turkish, 3 in Persian, 1 in Arabic-Turkish-Persian, 1 in Arabic-Persian, and 2 in Persian-Turkish languages. Among these manuscripts, there are works on Qur'an science disciplines, hadits and hadit sciences, Islamic law (fikh), Islamic dogmatics, Islamic prayers of supplication – duas, ethics, and homiletics. Islamic mysticism, logic, disputation, grammar/morphology, grammar/syntax, lexicography, stylistics and metrics, literature, mathematics, astronomy, epistolography, and archives.

Key words: manuscripts, cultural heritage, the Bosnian-Herzegovinian authors, the cultural heritage of Bosnia and Herzegovina, oriental languages.